

Paryska Académie Julian i jej polskie uczennice

Renata Higersberger

MUZEUM NARODOWE W WARSZAWIE

[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0004-9554-0719](https://orcid.org/0009-0004-9554-0719)

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu jest obecność Polek w Académie Julian, prywatnej paryskiej uczelni artystycznej, która reprezentowała najwyższy poziom nauczania, konkurującej z państwową École de beaux-arts. Jej największa popularność wśród uczennic spoza Francji przypadała na okres, gdy wstęp do uczelni państwowych był dla kobiet zabroniony, tj. przed 1904 rokiem. Szkoła założona przez Rodolphe'a Juliana (1839–1907) w 1868 roku przez kolejne sto lat funkcjonowała w kilku dzielnicach Paryża. Najdłużej działające atelier mieściło się przy 5 rue de Berri. Uczęszczało tam wiele polskich artystek, m.in. Anna Bilińska. Historia tej pracowni, do jej zamknięcia w 1974 roku, wymagała opracowania. Oryginalne wyposażenie z rue de Berri oraz archiwalia dotyczące artystek uczących się tam w XIX wieku, zachowane w kolekcji Chrisophe'a-Emmanuela Del Debbio, wypożyczono na wystawę *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893*, zorganizowaną w Muzeum Narodowym w Warszawie w 2021 roku. Duża część eksponatów została zakupiona do zbiorów muzeum. Blisko 100 obiektów wzbogaciło Gabinet Rycin i Rysunków, Zbiory Fotografii i Ikonografii, Zbiory Dawnej Sztuki Europejskiej, Zbiory Rzeźby, Kolekcję Plakatów oraz Zbiory Sztuki Zdobniczej, czyniąc tym samym warszawskie muzeum najlepiej wyposażonym w pamiątki po czołowej prywatnej szkole artystycznej Paryża drugiej połowy XIX wieku. Na podstawie zachowanych zeszytów z rejestrami uczennic oraz fotografii klas powstała lista 94 polskich artystek studiujących w akademii latach 1876–1928. Spis zawiera daty ich nauki w poszczególnych pracowniach, nazwiska profesorów udzielających korekt oraz adresy zamieszkania podczas ich pobytu w Paryżu. Wykaz ten dopowiada historię kształcenia Polaków w Académie Julian, rozpoczęty badaniami Marka Zgórniaka.

SŁOWA KLUCZOWE

Académie Julian, Rodolphe Julian, atelier rue de Berri, sztuka kobiet, edukacja artystyczna kobiet, polskie artystki w Paryżu, kolekcja rodziny Del Debbio, kolekcje muzealne, Muzeum Narodowe w Warszawie – zakupy, wystawa *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893*

Paryska Académie Julian i jej polskie uczennice

Renata Higersberger

MUZEUM NARODOWE W WARSZAWIE

[HTTPS://ORCID.ORG/0009-0004-9554-0719](https://orcid.org/0009-0004-9554-0719)

W najbliższym sąsiedztwie Pól Elizejskich na rue de Berri pod numerem 5 (il. 1) od 1880 roku przez niemal stulecie działała jedna z ważniejszych szkół artystycznych kształcących kobiety. Należała do sieci oddziałów Académie Julian – prywatnej szkoły malarstwa, rzeźby i rysunku założonej w 1868 roku przez malarza Rodolphe’a Juliana (1839–1907). Uczelnia o międzynarodowym oddziaływaniu była czynna pod tym adresem do 1974 roku, a jej wpływ na rozwój sztuki współczesnej jest nie do przecenienia. Fenomen Académie Julian, do której przez lata jej funkcjonowania uczęszczało tysiące uczniów pochodzących z niemal wszystkich części świata, jest tematem badań i opracowań poświęconych absolwentom akademii oraz wystaw dotyczących twórczości kobiet przełomu XIX i XX wieku¹. Odegrała ona istotną rolę w kształceniu artystek, jej wkład w edukację Polek był wyjątkowo ważny.

W 2021 roku w Muzeum Narodowym w Warszawie odbyła się wystawa *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893*², poświęcona jednej z najzdolniejszych uczennic Rodolphe’a Juliana (il. 2). Wydobyla ona postać Bilińskiej z zapomnienia i wprowadziła ją do kanonu polskiej sztuki. Ekspozycja poświęcona jej malarstwu została wzbogacona o wątek akademii i jej uczennic. Wystawa ukazała dorobek Bilińskiej na tle eksplozji talentów kobiet urodzonych w połowie XIX wieku. Tak poszerzona monografia

przyczyniła się również do pogłębienia badań nad edukacją polskich artystek uczęszczających do tej szkoły³.

Materiał badawczy na temat uczelni pochodzi głównie ze zbiorów Christophe’a-Emmanuela Del Debbio – syna ostatniego dyrektora i wykładowcy André Del Debbio (1908–2010). Dokumentację dotyczącą klas żeńskich, która obejmuje pięćdziesiąt osiem pozycji archiwalnych z lat 1868–1931, Christophe-Emmanuel Del Debbio przekazał w 2015 roku do Archives nationales de France, Pierrefitte-sur-Seine⁴. Podczas badań autorka korzystała z czterech rejestrów nazwisk, spisanych i podzielonych według narodowości uczennic z okresu 1868–1907⁵ oraz dwóch katalogów z alfabetycznym podziałem nazwisk wszystkich studentek z lat 1868–1928⁶. Pomocne okazały się również rejestry uczennic podzielone według adresów oddziałów akademii⁷, jak również zbiór korespondencji adresowanej do dyrektora szkoły Rodolphe’a Juliana z lat 1868–1932⁸.

W kolekcji rodziny Del Debbio pozostały natomiast pamiątki po Académie Julian, gromadzone w najdłużej działającej siedzibie przy 5 rue de Berri. Zespół obejmuje dzieła sztuki z lat 1868–1974, sprzęty pracowniane oraz fotografie archiwalne, albumy rysunków i karykatur, druki ulotne, plakaty oraz wszystkie numery miesięcznika „L’Académie Julian”, wydawanego przez szkołę w latach 1901–1914.

il. 1 Nieznany fotograf, Siedziba Académie Julian, 5 rue de Berri, Paryż, 1950, kolekcja Christophe'a-Emmanuela Del Debbio fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

il. 2 Nieznany fotograf, Anna Bilińska, 1889,
Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk
im. Wróblewskich, Wilno, BLAN
fot. Renata Higersberger

Christophe-Emmanuel Del Debbio zgromadził również bogaty zbiór prasy dokumentującej historię uczelni i dokonania jej uczniów. Archiwalia te posłużyły autorce do opracowania historii szkoły⁹ do momentu zamknięcia jej ostatniego atelier w roku 1974. Wielu informacji uzupełniających dostarczyły pamiętniki uczennic akademii, m.in. Amerykanki Anny Elisabeth Klumpke¹⁰. Ten i inne przykłady pamiętnikarstwa kobiecego w ciągu ostatnich trzydziestu lat były przedmiotem znacznej liczby wznowień i studiów krytycznych.

Duża część pamiętek z kolekcji Del Debbio została wypożyczona na warszawską wystawę monograficzną Anny Bilińskiej. Posłużyły one do odtworzenia w przestrzeni ekspozycji atelier (il. 3), do którego artystka uczęszczała. Po zakończeniu wystawy aż 97 eksponowanych obiektów wzbogaciło kolekcję MNW. Zbiór ten obejmował 23 prace malarskie i rysunkowe autorstwa uczennic akademii, 11 archiwalnych

fotografii, osiem gipsowych modeli anatomicznych, druki ulotne, jak również sprzęty z wyposażenia pracowni. W wyniku tego zakupu MNW stało się właścicielem wyjątkowej spuścizny po tej prywatnej szkole paryskiej. Nabytki uzupełniły kolekcje Gabinetu Rycin i Rysunków, Zbiorów Fotografii i Ikonografii, Zbiorów Dawnej Sztuki Europejskiej, Zbiorów Rzeźby, Kolekcji Plakatów oraz Zbiorów Sztuki Zdobniczej. Zakup ten jest bezcenny dla muzealnictwa polskiego. Nabyte wówczas archiwalia pomocne były przy opracowaniu dorobku artystycznego oraz biografii Bilińskiej i mogą również posłużyć do pogłębienia badań nad twórczością innych artystek polskich (a także europejskich i amerykańskich) pobierających nauki w tej szkole. Niektóre zakupione dzieła sztuki, jak również przedmioty pracowniane, wzmiankowane są w pamiętnikach uczennic akademii oraz utrwalone zostały na fotografiach archiwalnych dokumentujących życie szkoły.

Głównym celem artykułu jest stworzenie spisu polskich uczennic Académie Julian na podstawie wymienionych wyżej zespołów archiwalnych. W połączeniu z opublikowanym przez Marka Zgórniaka *Spisem polskich uczniów Académie Julian* stanowi on kompletne świadectwo obecności Polaków w paryskiej uczelni. Artykuł omawia również praktykę nauczania w Académie Julian, wskazując na jej postępowość polegającą na zatrudnianiu najlepszej kadry profesorskiej, zapewnieniu uczniom pracy z nagim modelem, organizowaniu wspólnych konkursów dla klas żeńskich i męskich, jak również starannym dobieraniu lokalizacji siedzib szkoły. Istotną część tekstu poświęcono omówieniu historii szkoły aż do zamknięcia ostatniego atelier przy 5 rue de Berri w roku 1974.

Praktyka nauczania i główne atuty akademii

Jednym z założeń Académie Julian było przygotowanie kandydatów do egzaminu wstępnego do École nationale des beaux-arts. Akademia przeznaczona była dla tych, którzy normalnie nie mieli do niej wstępu, czyli dla kobiet i obco-krajowców¹¹. Na tle innych prywatnych akademii sztuki¹² dostępnych wtedy dla kobiet, szkoła Juliana reprezentowała najwyższy poziom

il. 3 Rekonstrukcja XIX-wiecznej pracowni Académie Julian na wystawie *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893* w Muzeum Narodowym w Warszawie. Na ścianie widać prace malarskie i rysunkowe uczennic akademii, autorstwa m.in. Amélie Beaury-Saurel, Anny Elizabeth Klumpke, Augusty Roszmann, Rose-Marie Guillaume, 2021
fot. Bartosz Bajerski / Muzeum Narodowe w Warszawie

nauczania. Ukończenie jej wymagało wysokich nakładów finansowych, dawało jednak możliwość zaistnienia w oficjalnym obiegu sztuki. Studentki poznawały tradycje francuskiej sztuki pod kierunkiem wybitnych malarzy, rzeźbiarzy i grafików, miały również wyjątkową możliwość wymiany myśli w międzynarodowym gronie. Akademia swój sukces zawdzięczała zatrudniani przez Juliana najlepszej kadry profesorskiej, byli to głównie wykładowcy państwowej École des beaux-arts, nagradzani na Salonach paryskich i innych wystawach sztuki. Pierwszymi nauczycielami współpracującymi z akademią, którzy udzielali wskazówek w klasach żeńskich, byli: Gustave-Rodolphe Boulanger (1824–1888), Jules-Joseph Lefebvre (1836–1911), Jean-Paul Laurens (1838–1921) i Jean Joseph Benjamin-Constant (1845–1902). W 1877 roku do kadry dołączyli: Tony Robert-Fleury (1837–1911), William-Adolphe

Bouguereau (1825–1905), Gabriel Ferrier (1847–1914), Alfred-Henri Bramtôt (1852–1894), a w roku 1895 Amélie Beaury-Saurel (1849–1924) – pierwsza kobieta na tym stanowisku oraz Édouard Toudouze (1848–1907), Marcel Baschet (1861–1941), Henri Royer (1869–1938) i François Schommer (1850–1935). Zajęcia z rzeźby prowadzili: Henri-Michel Antoine Chappu (1833–1891), Antonin Mercié (1845–1916), Denys Puech (1854–1942) i Raoul Charles Verlet (1857–1923)¹³.

Julian przywiązywał dużą wagę do lokalizacji uczelni, na jej siedziby wybierał tylko renomowane dzielnice miasta. Pierwsze atelier zorganizował koło swojego domu przy 36 rue Vivienne. Bardzo szybko otwarto po sąsiedzku kolejną, większą pracownię w Passage des Panoramas, przy 27 Galerie Montmartre, w zaadaptowanym studio tańca. Na piętrze odbywały się zajęcia dla kobiet. Na parterze uczyli

il. 5 Frances Benjamin Johnston, *Académie Julian, atelier 27 Galerie Montmartre, Passage des Panoramas*. Wśród uczennic Anna Bilińska, Maria Dulębianka oraz m.in. Amélie Beaury-Saurel, Anna Elizabeth Klumpke, Elizabeth Jane Gardner, Augusta Roszmann, Louise Amans, Mina Carlson-Bredberg, Madeleine Zillhardt, przed 1885, kolekcja Christophe'a-Emmanuela Del Debbio
fot. Renata Higersberger

ludzkiego ciała”¹⁴. Gipsowy model anatomiczny autorstwa Jeana-Antoine’a Houdona należy do grupy obiektów zakupionych przez MNW¹⁵.

W akademii często organizowano konkursy przygotowujące studentki do rywalizacji na rynku sztuki oraz do oswojenia się z krytyką. Raz do roku, na przełomie kwietnia i maja, dyrektor szkoły organizował wielki konkurs akademii o *Prix Rodolphe Julian*, rywalizacja toczyła się o medal i nagrodę pieniężną. Nagroda była prestiżowa, a nagrodzone prace przechodziły na własność uczelni. Wiele z nich zachowało się w zbiorach rodziny Del Debbio. Jak podkreślono wyżej 23 prace malarskie i rysunkowe z tej kolekcji, które zaprezentowano na wystawie Bilińskiej, zostały zakupione do zbiorów MNW¹⁶. Najcenniejszym nabytkiem jest pastel Bilińskiej *Kobieta w kimonie, z japońską parasolką* z 1888 roku. Praca powstała na konkurs roczny dwóch pracowni, kobiecej

i męskiej, przyniosła artystce pierwszą nagrodę drugiego stopnia. Nagrodę główną zdobyła Klumpke, w jej wspomnieniach zachował się opis tego konkursu: „doroczny *concours* w Académie Julian był zawsze wielkim wydarzeniem w paryskim świecie artystycznym, a tamtego maja 1888 za modelkę mieliśmy dziewczynę w stroju japońskim, która przez tydzień pozowała na przemian to w pracowni żeńskiej, to w męskiej. Wszyscy jednak uczestniczyliśmy w konkursie na równych zasadach. Na zajęciach nie otrzymaliśmy żadnych wskazówek co do tego przedsięwzięcia, prócz tego, że rozmiar pracy określono jako nr 30. Moją koleżanką z roku była pewna dziewczyna z Rosji [sic] panna Belinska [sic], i obie rysowałyśmy pastelami. Pod koniec tygodnia wszystkie rysunki i obrazy zostały przekazane komisji, w której skład wchodził Tony Robert-Fleury, Jules Lefebvre, Bouguereau i Boulanger, którzy

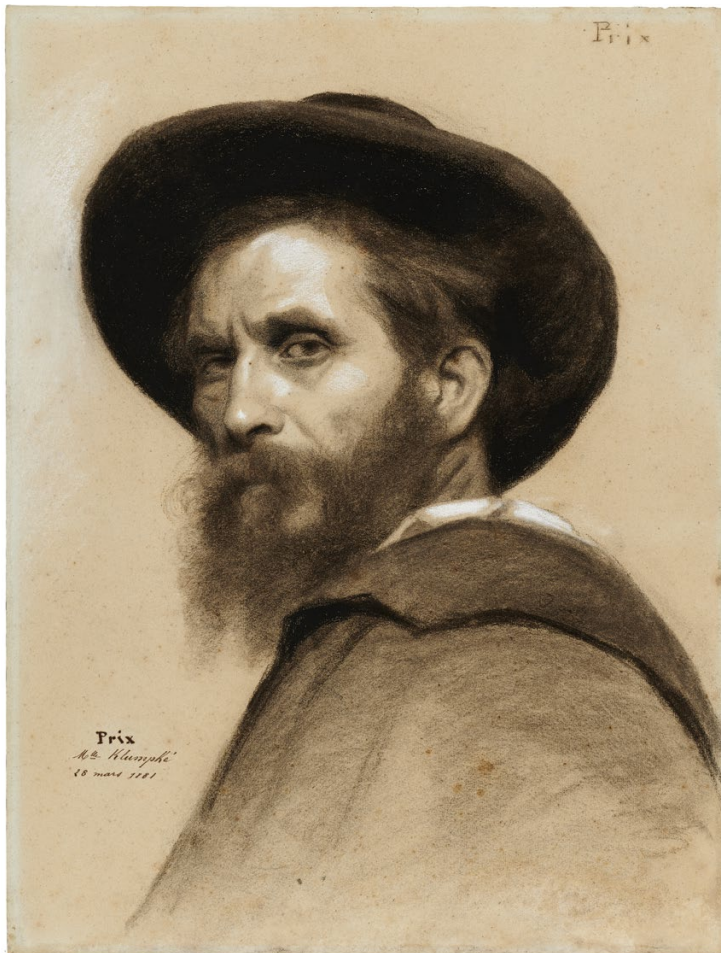
musieli obejrzyć wszystkie sto pięćdziesiąt niepodpisanych prac. By mogli lepiej ocenić, czy portrety były udane, na podwyższeniu posadzono modelkę, znów ubraną w strój japoński, dla porównania z przedstawieniami jej postaci. Tak samo jak i poprzednio, w rękach trzymała parasolkę. Zdobywca pierwszej nagrody miał otrzymać srebrny medal oraz złotą monetę o wartości stu franków, a drugiej – jedynie medal.

– A nagrody zdobyła pracownia męska czy żeńska?

– Żeńska – odparła Anna – i o ile moja rosyjska towarzyszka zdobyła drugą nagrodę, to ku mojemu zaskoczeniu i radości pierwsza nagroda przypadła mnie¹⁷. Nagrodzony pastel widać na zakupionej fotografii atelier przy 5 rue de Berri (il. 4).

Na innym zdjęciu ze zbiorów Del Debbio, wykonanym przed 1885 rokiem, widać klasę dziewcząt pozujących w pracowni w Passage des Panoramas. Dzięki fotografii zachowanej w albumie „Mémorial artystki-malarki Anny Bilińskiej”¹⁸, będącej drugim ujęciem tej samej sceny i opatrzonej podpisami przedstawionych uczennic, możemy zidentyfikować większość artystek (il. 5). Są to: Anna Bilińska, Amélie Beaury-Saurel, Anna E. Klumpke, Elizabeth Jane Gardner, Augusta Roszman, Louise Amans, Mina Carlson-Bredberg i Madeleine Zilhardt. Na ścianie widać ich prace, które wyłonione zostały w konkursie akademii, a wśród nich: *Portret mężczyzny w czarnym kapeluszu* autorstwa Klumpke z 1881 roku¹⁹ (il. 6).

Redaktorka pamiętnika Anny Klumpke przywołuje opis przeżyć towarzyszących temu konkursowi: „[ś]ciany klasy, według opisu panny Klumpke, ozdobione były rysunkami lub obrazami autorstwa zdobywczyń medali w szkolnych konkursach. Podczas piętnastominutowych przerw przysługujących modelowi Anna często wchodziła na stół, by uważnie przyjrzeć się któremuś z tych dzieł i z bliska przestudiować jego szczegóły. W następnym roku tematem konkursowej pracy był mężczyzna w kapeluszu, którego studenci mieli narysować lub namalować. »Moim zamiarem«, powiedziała Anna, »było ukazanie go z profilu, i gdy pewnego ranka kończyłam pracę, Maria Baszkirczew, która siedziała przede mną, odwróciła się nagle,

il. 6 Anna Elizabeth Klumpke, *Portret mężczyzny w czarnym kapeluszu*, 1881, Muzeum Narodowe w Warszawie
fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

mówiąc zaczepnie: »Klumpke, skończyłaś? Pewnie się spodziewasz, że dostaniesz medal?«. »Czemu nie?«, odparłam. »Ten cel przyświeca mi tak samo jak i tobie...«²⁰. Omawiana praca Klumpke również została zakupiona do zbiorów MNW.

Dyrektorowi zależało na promocji szkoły, zachęcał uczennice do malowania wewnątrz pracowni podczas zajęć. Zachowało się kilka prac o tej tematyce, a najbardziej znana to obraz Marii Baszkirczew *W pracowni*²¹ z 1881 roku, który odtwarza wygląd pierwszego kobiecego atelier w Passage des Panoramas, ujawnia kulisy pracy młodych adeptek malarstwa, a przy okazji jest także portretem zbiorowym artystek²². Wśród pamiątek kupionych przez MNW z kolekcji Del Debbio znajduje się fotografia tego obrazu z dedykacją Marii Baszkirczew dla Rodolphe’a Juliana (il. 7)²³.

il. 7 Nieznany fotograf, Fotografia obrazu Marii Baszkirczew „W pracowni”, 1881, z dedykacją autorki dla Rodolphe’a Juliana, Muzeum Narodowe w Warszawie
 fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

Dalsze losy Académie Julian

Jedna z najbardziej znanych uczennic, Francuzka urodzona w Barcelonie, Amélie Beaury-Saurel odegrała ważną rolę w historii szkoły²⁴ (il. 8). Związana z akademią od 1875 roku, dość wcześnie została zauważona i doceniona przez dyrektora. Rodolphe i Amélie ślub wzięli w 1895 roku. W tym samym roku zaczęła uczyć w pracowni żeńskiej, nie zaniedbując przy tym własnej kariery portrecistki. Po śmierci męża w 1907 roku objęła kierownictwo akademii, w czym pomagali jej siostrzeńcy – Jacques Dupuis (1885–1916), a od 1919 roku Gilbert Dupuis (1887–1954). Po śmierci Beaury-Saurel kierownictwo nad akademią objęła jej siostrzenica Andrée Husson – pisarka, znana jako André Corthis (1882–1952), wspierana przez córki: Gilberte Lecuyer (ur. ok. 1910) i Monique Lecuyer de Mont Brial (1915–1990).

W czasie drugiej wojny światowej uczelnia była zamknięta. Po 1945 roku dwie pracownie zostały sprzedane przez ostatnie właścicieli, pozostałe siedziby zaprzestały działalności. Pracownię przy rue du Dragon nabyli w 1959 roku Guillaume Met de Penninghen i Jacques d’Andon z myślą o połączeniu jej z istniejącym od 1953 roku atelier. Inauguracja nowo powstałego Centre Culturel d’Arts Plastiques nastąpiła 15 września 1960 roku. W roku 1968 szkoła rozszerzyła specjalizację o grafikę i fotografię, przyjmując nazwę l’École supérieure d’arts graphiques (E.S.A.G)²⁵. Napis Académie Julian na fasadzie budynku był jedynie symbolicznym nawiązaniem do historii tej siedziby. Znalezione tam archiwalia dotyczące pracowni męskich, w liczbie trzydziestu tomów, zostały przekazane do Archives nationales w Paryżu²⁶. Pracownię przy 5 rue de Berri w 1946 roku kupiła malarka Cécile Beldent

(1907–1973)²⁷. W kierowaniu uczelnią wspierał ją André Del Debbio pełniący jednocześnie funkcję profesora rzeźby. Na rue de Berri trafiły sprzęty i archiwa z pozostałych, zamkniętych siedzib akademii²⁸.

Reaktywowana Académie Julian rozpoczęła działalność 14 października 1946 roku. Pracownie otwarte były cały rok, studenci codziennie pracowali z żywym modelem. Zajęcia rysunku i kompozycji prowadzili: Jules Cavaillès (1901–1977), Émile Sabouraud (1900–1996) i Roger Limouse (1894–1990). Rzeźby uczyli: Jacques Zwobada (1900–1967), Marcel Gimond (1894–1961), potem André Del Debbio. Nadal organizowany był coroczny konkurs o *Prix Rodolphe Julian*. W 1950 roku przybyła uczelni nowa siedziba – z inicjatywy André Del Debbio zakupiona została nieczynna latarnia morska w malowniczym Honfleur (le Phare de L'Hospice), służąca laureatom corocznych konkursów malarstwa, którzy mogli tam malować motywy plenerowe w miesiącach letnich²⁹. Przez ponad ćwierć wieku z akademią związani byli profesorowie Cavaillès, Sabouraud i Del Debbio. 6 marca 1974 roku w siedzibie przy rue de Berri odbyła się ostatnia lekcja. Po zapadnięciu decyzji o rozbiórce budynku André Del Debbio przeniósł sprzęty malarskie do znacznie mniejszego lokalu, przy 28 boulevard Saint-Jacques. W szkole, którą nazwał *Académie Julian-Del Debbio*, wspólnie z zaprzyjaźnionymi Cavaillès i Sabouraud, prowadził zajęcia z rysunku, malarstwa i modelowania do 2008 roku. Równolegle, od 1954 roku kierował pracownią rzeźby przy 11 impasse Ronsin³⁰.

Rejestr uczennic – Polki w akademii

W rejestrach szkolnych, które Christophe-Emmanuel Del Debbio przekazał do Narodowego Archiwum Francji³¹ (il. 9), zawartych jest wiele informacji o uczennicach. Dzięki zeszytom ze spisem podzielonym według narodowości wiadomo, że w latach 1876–1910 w Académie Julian studiowało ponad 90 polskich artystek. Znamy ich nazwiska (niestety, często w ich zapisie pojawiają się błędy, w kilku przypadkach identyfikacja jest niemożliwa), dowiadujemy się z czyjej rekomendacji podejmowały naukę, w jakich latach uczęszczały na zajęcia, do której pracowni i do którego profesora, oraz

il. 8 Amélie Beaury-Saurel, *Autoportret z fiołkiem*, 1900, Muzeum Narodowe w Warszawie
fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

pod jakim adresem zatrzymały się w Paryżu. W uzupełnieniu listy polskich uczennic pomocny jest obszerny wykaz studentów, który sporządziła pierwsza monografistka akademii Catherine Fehrer, opublikowany został w katalogu wystawy *The Julian Academy Paris 1868–1939*, zorganizowanej w 1989 roku w galerii Shepherd w Nowym Jorku³². Z zestawienia danych wynika, że na 1889 roku przypadała największa popularność akademii – wtedy na 600 studentów jedną trzecią stanowili cudzoziemcy³³.

Przy tworzeniu listy polskich artystek autorka posługiwała się także fotografiami klas żeńskich. W szkole Juliana panował zwyczaj corocznego fotografowania klas z profesorami w ich atelier. Zachowane w zbiorach Del Debbio fotografie poza wartością artystyczną mają wielki walor poznawczy, gdyż opatrzone są podpisami przedstawionych osób. Na kilku zdjęciach udało się zidentyfikować uczennice polskie: Annę Bilińską, Marię Gerson, Helenę Marię Duchyńską, Stanisławę Wiśniewską,

Elèves Dames

1885	Bertrand				
1888	Bertuck				
1888-90	Besson, Melanie	27	fr. Paris	18 Place Vendôme	Ex. pour M ^{lle} Marchetti assise Mention Salon gr. Méd. d'or à Amster 1892.
1886	Benseker			B ^d de la Tour Maubourg	
1888-91	Betzi	27	Française	68. Rue Nollet	
1889	Beynon	B	Londres	62 W. de la G ^{de} Armée	par Miss Morgan
1889-91	Bibikof		Russe	11 R. St. Domingue	
1887	Bigelard	27	Française	61 Rue Marceau	
1889	de Biencourt	30	fr.	81 R. de Chaillot	Ex. amie de M ^{lle} d'Andau
	M ^{me} de Cessat Brissac			23 Rue St. D. des Capucines 23.	
1886-92	Biernacka	27	Polonaise	27 R. de Fleuries	par M ^{lle} Bilinska
1888-89	Bierkowska	27	Polonaise	136 R. Montmartre	
1888-90	Bilinska Anna	27	Varsovie Pol	27 R. de Fleuries	Ex. par M ^{lle} Stankiewicz Décéd. Avril 93
1889-92-93-45	Billet 27 ^m	B	Espagnole (Madrid)	27 av. Victor Hugo	Ex.
1887-88	Bird, Bessie	27	Américaine	9 Imp. du Maine	par ouï-dire
1889-87	Bironneau (M ^{re} Eugie)		fr. Paris	10 R. Pigalle	Ex. par M ^{lle} Boitevin
1888-89	Binnie	B	Londres	11. R. Labbie	
1888-92	Bion, Marie Louise	30	St. Gall (Suisse)	24 Baro	Ex. par M ^{lle} Cerkowicz
1884-88	Bishop	54	Londres		
1889	Blachier	B	Annemay	80 R. François I ^{er}	Cous. des Montgolfier
1885-89	Blake, Mabel			7 Rue de Galicie	Ex.
1888-91	Blone	27	Paris	47. R. Desfret Rochecou	p. M ^{lle} Tallois - amie de M ^{lle} Lantre
1883-87	Blanc	27	Française	31 R. Vernet	

Atelier de M. Mrs Bouguereau & Ferrier
(1900.)

[illegible]

G. BOULLE
55, Ave du Troubourg St-Denis
— PARIS —

Atelier de M. H. Bouguereau & Ferrier. 1895.

[illegible]

il. 10 G. Boulle (Paryż), *Académie Julian, atelier de M. Mrs. Bouguereau & Ferrier, 5 rue de Berri. Gabriel Ferrier z uczennicami*, 1900, Muzeum Narodowe w Warszawie
fot. Muzeum Narodowe w Warszawie

il. 11 *Académie Julian, atelier de M. Mrs. Bouguereau & Ferrier, 5 rue de Berri. William-Adolphe Bouguereau z uczennicami – wśród nich Maria Gerson, 1896, kolekcja Christophe'a-Emmanuela Del Debbio*
 fot. Renata Higersberger

ACADÉMIE JULIAN
Atelier de MM^{rs} J. Lesèvre & E. Robert Fleury.
1893.

Morgan de Schœpe Stolz Hiesler Trélock M. Robert Steury W. Gumbert
M. Rouyer Dickson Darbouz Derigny Hector Gallien
Sedowick E. Mac-Mullen Chalmers Goubaud Delorme V. Demand
H. Carville Daskewitch Siemka

HARME & Cie, IMPRIMERIE, 8, rue du Grand-Pont et 29, rue Crussol, au coin du boulevard Voltaire, 35.

Annę Paszkiewiczównę, Sienicką i Wandę Cichocką. Jedenaście z tych fotografii MNW zakupiło do zbiorów: siedem przedstawia atelier przy 5 rue de Berri (il. 10, 11), pozostałe ukazują 5 bis rue Fromentin³⁴ (il. 12, 13).

uczennicami Académie Julian były Kazimiera Dziekońska (od 1878), Maria Helena Duchyńska (od 1879) Zofia Stankiewicz oraz panny Jackowska i Lubieńska oraz Maria Kalkstein (od 1881). Bilińska rozpoczęła naukę w 1882 roku z polecenia Zofii Stankiewicz, z którą znały się od czasów wspólnej nauki w warszawskiej pracowni Wojciecha Gersona. W kolejnych latach Bilińska rekomendowała następne uczennice przyjeżdżające z Polski. Niektórym z nich używała swego adresu do pierwszego meldunku w Paryżu – 27 rue de Fleurus pojawia się przy nazwisku Anieli Biernackiej w 1886 roku i Marii Gażycz w roku 1885. Bilińska poleciła do akademii Teofilę Certowicz w 1884 roku, Marie

il. 13 Nieznany fotograf, Académie Julian, atelier de M. Mrs Robert-Fleury & Lefebvre, 5 bis rue Fromentin.
Jules-Joseph Lefebvre z uczennicami – wśród nich Wanda Cichocka, 1901 (na fotografii błąd w dacie),
kolekcja Christophe'a-Emmanuela Del Debbio
fot. Renata Higersberger

Kremer w roku 1889, a rok później Leokadię Łepicką oraz nieznaną z imienia panie Wiśniewską z Warszawy i Jastrzębską z Krakowa³⁶. Wszystkie one uczęszczały na zajęcia do pracowni w Passage des Panoramas, gdzie korekt udzielali Rodolphe Julian i Tony Robert-Fleury.

Najliczniejszą grupę studentek akademii stanowiły naturalnie Francuzki, w spisach pojawia się ponad 1000 nazwisk tej narodowości. Uczennicom nie stawiano wymogu płynnej znajomości języka francuskiego, stąd liczna grupa kształcących się tam obcokrajowców. Najwięcej było Amerykanek (638) i Brytyjek (506). Następne w kolejności były: Polki (94), Niemki (88), Rosjanki (69), Szwajcarki (53), Szwedki (46), Irlandki (44), Szkotki (36), Kanadyjki (25), Rumunki (21), Hiszpanki (18), Norweżki (12), Australijki (12), Greczynki (10), Brazylijki (10), Australijki (7). Na liście są również pojedyncze

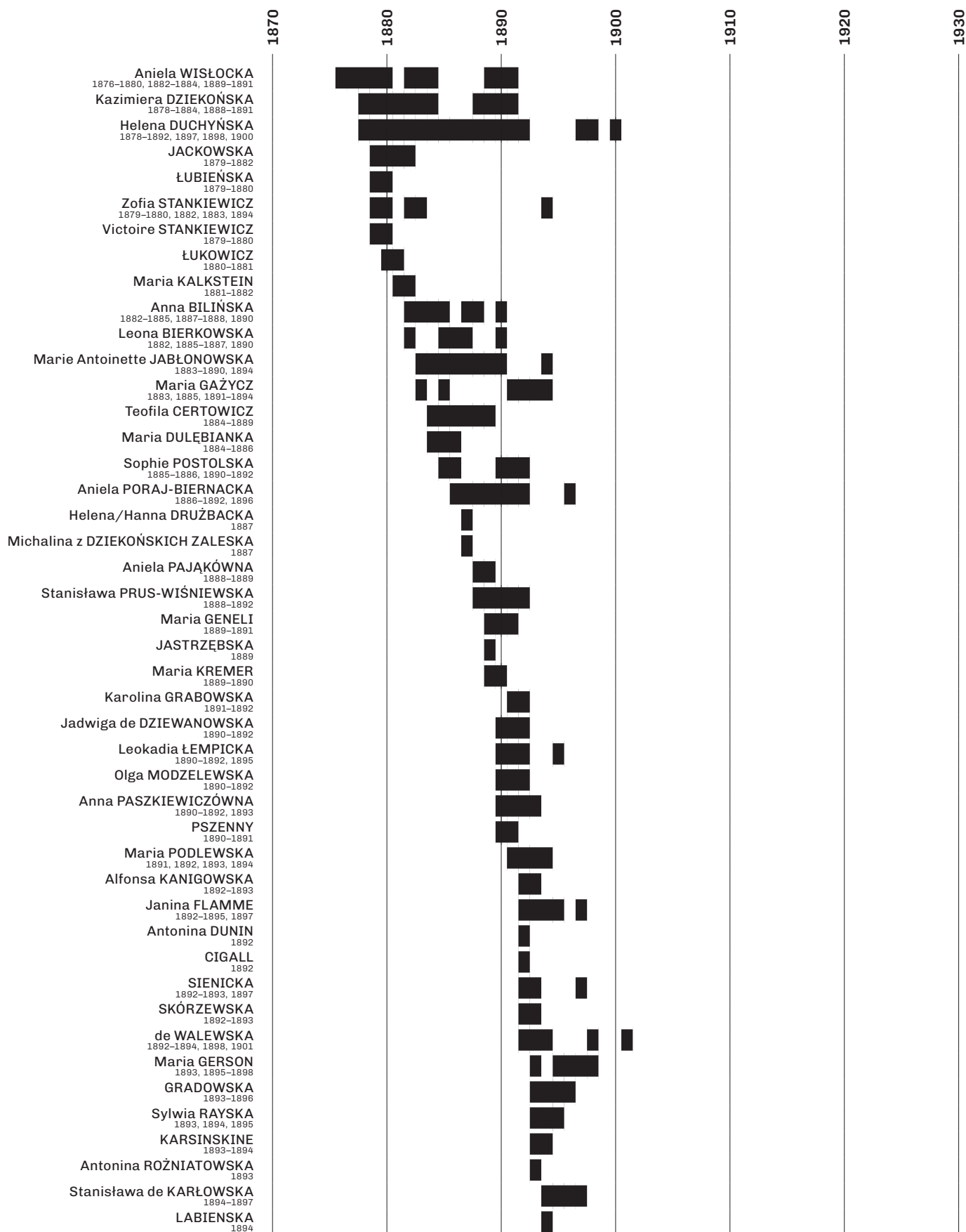
nazwiska z Kolumbii czy Cejlonu. Liczby te najlepiej świadczą o międzynarodowej sławie uczelni.

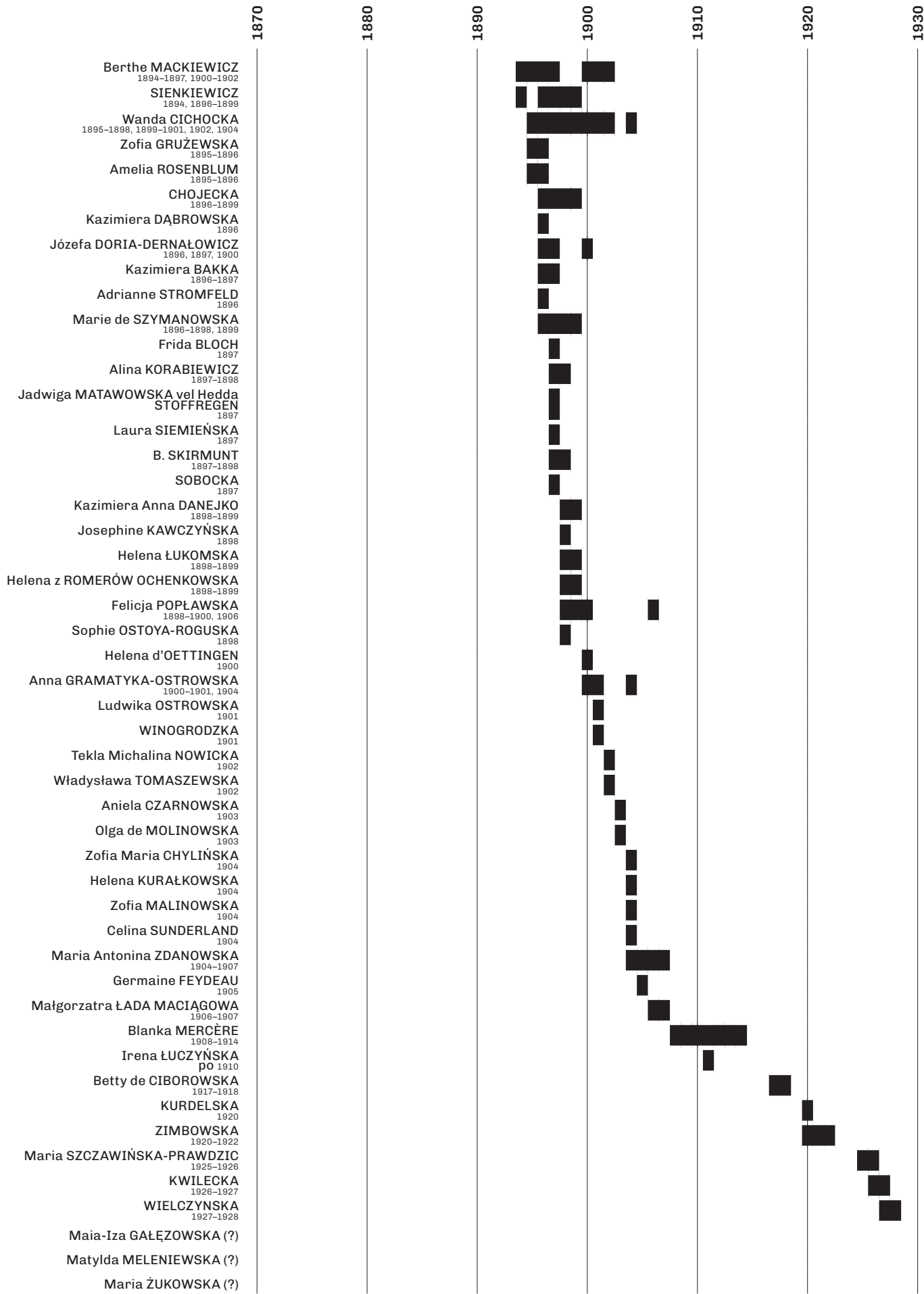
Absolwentki szkoły

Odtwarzanie artystycznych biografii kobiet zajmuje ważne miejsce we współczesnej historii sztuki. Odkrywane są kolejne ciekawe losy malarek i rzeźbiarek oraz ich wartościowy dorobek artystyczny. W życiorysach Polek, Skandynawek czy Amerykanek prawie zawsze pojawia się etap paryskiej edukacji artystycznej.

Celem wyjazdów artystek polskich były głównie prywatne akademie, znacznie rzadziej Polki podejmowały naukę w prywatnych pracowniach znanych artystów. Szczyt popularności Académie Julian wśród Polek przypada

il. 14 Zestawienie nazwisk polskich uczennic Académie Julian
z lat ich nauki w tej uczelni w układzie chronologicznym
oprac. Renata Higersberger

na lata 1884–1898 (il. 14). Kobiety traktowały naukę w akademii bardzo poważnie, studio- wały sumiennie, jeżeli rezygnowały, to głównie z powodów ekonomicznych, gdyż opłaty były wysokie, wyższe niż te, które pokrywali męż- czyźni. Większość uczennic po zakończeniu paryskiej edukacji profesjonalnie zajmowało się sztuką. Świadomie kształtowały własne kariery, aktywnie uczestniczyły w wystawach. W zorganizowanej w 1899 roku w krakowskich Sukiennicach pierwszej Wystawie Koła Arty- stek Polskich uczestniczyły licznie absolwentki Académie Julian: Leona Bierkowska – wice- przewodnicząca Koła, Aniela Biernacka, Zofia Stankiewicz, Maria Dulębianka, Aniela Pają- kówna, Alfonsa Kanigowska, Sylwia Reyska i Maria Gerson³⁷.

Przez ponad sto lat działalności akademii związana z nią była imponująca liczba artystów z całego świata. Uczniowie Juliana (*Les Julia- nites*), wracając do swych krajów stawali się najlepszymi ambasadorami dzieła Rodolphe Juliana. Anna Bilińska niestety nie zdążyła otworzyć w Warszawie planowanej szkoły dla kobiet, jej nagła śmierć w wieku 39 lat udarem- niła te plany³⁸. Udało się to natomiast jej pro- tegowanej Toli Certowicz³⁹, również uczennicy Académie Julian.

Spis polskich uczennic Académie Julian w latach 1868–1931⁴⁰

Zapis zawiera: nazwisko i imię (wraz z innymi wersjami lub pisownią oryginalną ze źródeł archiwalnych); daty oraz miasto urodzenia i zgonu i/lub miasto pochodzenia; okres nauki w Académie Julian [A.J.]; nazwiska profesorów według słownika skrótów; przedmiot zajęć i/lub symbol pracowni według słownika skró- tów; nazwisko osoby polecającej do akademii [polec.]; adres zamieszkania [zam.] w Paryżu i w Polsce. Większość zapisów nie zawie- ra pełnych informacji, co wynika z braków w źródłach.

SŁOWNIK SKRÓTÓW

Numery pracowni organizujących kursy dla kobiet – adresy siedzib poszczególnych pracowni

- [27] – 27 Galerie Montmartre, Passage de Panoramas
- [30] – 30 Galerie Montmartre, Passage de Panoramas
- [5] – 5 rue de Berri, koło avenue des Champs Elysees
- [B] – atelier Alfred-Henri Bramtôt
- [Sc] – atelier rzeźby przy 5, rue de Berri
- [28] – 28 rue Fontaine, kursy dla kobiet i mężczyzn
- [55] – 55 rue du Cherche-Midi, koło Bon Marché
- [5 bis] – 5 bis rue Fromentin, kursy dla kobiet i mężczyzn
- [11] – symbol niezidentyfikowany

Nazwiska profesorów

- Boulanger – Gustave-Rodolphe Boulanger (1824–1888)
- Lefebvre – Jules-Joseph Lefebvre (1836–1911)
- T. Robert-Fleury – Tony Robert-Fleury (1837–1911)
- J.P. Laurens – Jean-Paul Laurens (1838–1921)
- Constant – Jean-Joseph Benjamin-Constant (1845–1902)
- Bouguereau – Wiliam-Adolphe Bouguereau (1825–1905)
- Ferrier – Gabriel Ferrier (1847–1914)
- Toudouze – Édouard Toudouze (1848–1907)
- Schommer – François Schommer (1850–1935)
- Baschet – Marcel Baschet (1861–1941)
- Royer – Henri Royer (1869–1938)
- Bramtôt – Alfred-Henri Bramtôt (1852–1894)
- Chapu – Henri-Michel-Antoine Chapu (1833–1891)
- Mercié – Antonin Mercié (1845–1916)
- Puech – Denys Puech (1854–1942)

1. BAKKA Kazimiera; ur. 1865 Warszawa, zm. 1932 Kijów; siostra Michała Bakki (1863–1926), żona Michała Szuberta (daty życia nieznane); w A.J. 1896–1897, J.P. Laurens, Constant; malarstwo [27], polec. Wanda Cichocka; zam. w Paryżu: 59 rue Montmartre.
2. BIERKOWSKA Leona (Leonia); ur. 1855 Kraków, zm. po 1910, przed 1925; w A.J. 1882, 1885–1887, 1890; Lefebvre, Boulanger; rysunek, malarstwo, rzeźba [27]; zam. w Paryżu: 136 rue Montmartre.
3. BIERNACKA PORAJ Aniela; ur. 1858 Warszawa, zm. 1918 Warszawa; w A.J.: 1886–1892, 1896; Lefebvre, J.P. Laurens, Constant; malarstwo [27]; polec. Anna Bilińska; zam. w Warszawie: ul. Wolska 28; zam. w Paryżu: 27 rue de Fleurus, 25 rue Notre-Dame-des-Victoires.
4. BILIŃSKA (Bilinska Bohdanowicz) Anna; ur. 1854 Złotopol, zm. 1893 Warszawa; w A.J.: 1882–1885, 1887–1888, 1890; T. Robert-Fleury, Lefebvre, Bouguereau; malarstwo, rysunek [27], [5]; polec. Zofia Stankiewicz; zam. w Paryżu: 27 rue de Fleurus.
5. BLOCH Frida (Blach, François); ur. 1881; Warszawa, w A.J. 1897; Schommer, Baschet, rzeźba [55]; zam. w Paryżu: 49 rue Bonaparte.
6. CERTOWICZ Teofila (Tolla, Tola, Certowiczówna); ur. 1862 Bryckie koło Berdyczowa, zm. 1918 Warszawa; w A.J. 1884–1889; Mercié, Chapu; rzeźba [Sc], [B]; polec. Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 19 rue Campagne Première, 1 rue de la Grande Chaumière.
7. CHOJECKA w A.J. 1896–1899, Bouguereau, Ferrier [5]; zam. w Paryżu: 14 rue Théry.
8. CHYLIŃSKA Zofia Maria (Leśmian); ur. 1885 Łomża, zm. 1964 Argentyna; Warszawa; od 1905 żona Bolesława Leśmiana; w A.J.: 1904; [27], zam. w Paryżu: 6 rue Chevreuse, 135 boulevard Montparnasse, po 1912 8 rue de la Grande Chaumière.
9. CIBOROWSKA Betty de; w A.J. 1917–1918, [5]; zam. w Paryżu: 14 avenue Charles Floquet.
10. CICHOCKA Wanda (Nałęcz-Cichocka); ur. 1874 Dąbrówka koło Radomia; w A.J.: 1895–1898, 1899–1901, 1902, 1904; Constant, J.P. Laurens, Lefebvre, Bouguereau, Ferrier; malarstwo [27], [5 bis], [5], [28]; polec. Wojciech Gerson; zam. w Paryżu: 40 rue des Écoles; 125 rue Montmartre.
11. CIGALL; Warszawa; w A.J. 1892; [27]; zam. w Paryżu: 14 rue de Vienne.
12. CZARNOWSKA Aniela (Angèla); Warszawa, Lwów; w A.J. 1903; Constant, J.P. Laurens [27]; zam. w Paryżu: 10 rue de Buci.
13. DĄBROWSKA Kazimiera (Dombrocka, Dombrowska); Warszawa; w A.J. 1896; Bouguereau, Ferrier; [B], [5], [Sc]; zam. w Paryżu: 41 rue Labat.
14. DANEJKO Kazimiera Anna; ur. 1875, zm. 1912 Warszawa; w A.J. 1898–1899; Schommer, Baschet; [55]; polec. Denys Puech; zam. w Paryżu: 13 rue de Crussol, rue de Sèvres.
15. DORIA-DERNAŁOWICZ Józefa (Konstancja, Dernalewicz); ur. 1871 Warszawa, zm. 1938 Mińsk Mazowiecki; w A.J.: 1896, 1897, 1900; Bouguereau, Ferrier; rzeźba [B], [5]; zam. w Paryżu: 15 rue Juliette Lamber.
16. DRUŻBACKA Helena (Hanna, Drużbacka); Kamieniec Podolski; w A.J. 1887; malarstwo [27]; zam. w Paryżu: 139 rue Saint-Honoré.
17. DUCHYŃSKA Helena (Maria-Hélène Duchinska, Duchenska); ur. 1852 Tonneins, Lot-et-Garonne, zm. 1919; w A.J.: 1878–1892; 1897, 1898, 1900, Bouguereau, Ferrier, T. Robert-Fleury; [B], [27], [5], [5 bis]; polec. T. Robert-Fleury; zam. w Paryżu: 3 rue Lamennais.
18. DULĘBIANKA Maria (Magdalena Maria Dulęba, Duleba); ur. 1858 Kraków, zm. 1919 Lwów, w A.J. 1884–1887; T. Robert-Fleury, Bouguereau; malarstwo [27].
19. DUNIN Antonina (Dounine, Duninówna); ur. 1870 k. Kamieńca Polskiego, zm. 1940 Warszawa; w A.J.: 1892–1894, 1896; T. Robert-Fleury, Lefebvre, [5 bis]; polec. Zofia Stankiewicz; zam. w Paryżu: 16 rue de Puteaux.
20. DZIEKOŃSKA Kazimiera (Dziekonska, Dzikowska); ur. 1851 Wilno, zm. 1934 Warszawa; Warszawa; w A.J.: 1878–1884, 1888–1891; T. Robert-Fleury, Lefebvre; malarstwo [27]; polec. Maria Baszkircew; zam. w Paryżu: 139 boulevard Saint-Michele.

21. DZIEWANOWSKA Jadwiga; w A.J. 1890–1892; [B], [5 bis]; zam. w Paryżu: 10 rue Demours.
22. FEYDEAU Germaine (Carolus-Duran); ur. 1890 Paryż, zm. 1941 Nowy Jork; wnuczka Carolusa-Durana (1837–1917) oraz Leokadii Bogusławy Zalewskiej (1838–1924), żona Louis’a Verneuil (1837–1917); w A.J. od 1905, Bouguereau, Toudouze, rzeźba, [B][5], zam. w Paryżu: 27 rue Fourcroy.
23. FLAMME Janina (Flamm, Flammówna); ur. 1877 Warszawa, zm. 1922 Londyn; od 1897 żona Erica Forbes-Robertsona (1865–1925); w A.J.: 1892–1895, 1897; T. Robert-Fleury, Lefebvre; [B], [5 bis]; polec. Sienicka; zam. w Paryżu: 15 rue de l’Arc de Triomphe, 10 rue Barye, 10 rue Demours.
24. GAŁĘZOWSKA Maria Iza (Galezowska); ur. 1880, zm. 1945; Baschet, Royer; malarstwo.
25. GAŻYCZ Maria (Chrzanowska, Gażyczowa); ur. 1860 Wszera, zm. 1935 Grodno; w A.J.: po 1883, 1885, 1891–1894; T. Robert-Fleury, Lefebvre; malarstwo [27], [5 bis]; polec. Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 27 Place Madeleine, 27 rue de Feurus.
26. GENELI Maria (Genellé); ur. 1878 Warszawa, w A.J. 1889–1891; [B]; zam. w Paryżu: 3 rue Ceglarn-Varsovie.
27. GERSON Maria (Maria Józefa Gersonówna, Gerson-Dąbrowska); ur. 1869 Warszawa, zm. 1942 Warszawa; córka Wojciecha Gersona; w A.J.: 1893, 1895–1898; Puech, Ferrier, Bouguereau; rzeźba, malarstwo [B], [Sc], [5]; polec. Wojciech Gerson; zam. w Paryżu: 22 rue Washington.
28. GRABOWSKA Karolina; 1861–1920; Paryż; w A.J. 1891–1892; malarstwo [27]; zam. w Paryżu: 8 avenue de Friedland.
29. GRADOWSKA de; w A.J. 1893–1896; T. Robert-Fleury, Lefebvre; [5 bis]; polec. Rodolphe Julian; zam. w Paryżu: 33 Place de la Madeleine, 8 rue Juliette Lamber.
30. GRAMATYKA-OSTROWSKA Anna; ur. 1882 Kraków, zm. 1958 Zakopane; w A.J.: 1900–1901, 1904; J.P. Laurens; malarstwo, rysunek; zam. w Paryżu: 28 Place du Marché Saint-Honoré.
31. GRUŻEWSKA Zofia (Antonina, Grużeńska Sophie); Wilno; w A.J. 1895–1896; Schommer, Baschet; rzeźba [55]; zam. w Paryżu: 11 rue Mechain.
32. JABŁONOWSKA Marie Antoinette; Warszawa; w A.J. 1883–1890, 1894; [27], [28]; zam. w Paryżu: 11 rue de la Néva.
33. JACKOWSKA; w A.J. 1879–1882; [30].
34. JASTRZĘBSKA; Kraków; w A.J. po 1889; rzeźba [B]; polec. Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 14 rue Richepanse.
35. KALKSTEIN Maria; w A.J. 1881–1882; [30]; zam. w Paryżu: 89 rue Saint-Georges.
36. KANIGOWSKA Alfonsa; ur. 1858 Warszawa, zm. 1948 koło Częstochowy; w A.J. 1892–1893; malarstwo [5 bis], polec. Zofia Stankiewicz i Leokadia Łempicka; zam. w Paryżu: 4 rue de Puteause.
37. KARŁOWSKA Stanisława de (de Karłowska-Bevan); ur. 1876 koło Łowicza, zm. 1952 Londyn; Warszawa; od 1897 żona Roberta Bevana (1865–1925); w A.J. 1894–1897; T. Robert-Fleury, Lefebvre, malarstwo [27], [5 bis]; polec. Janina Flamme; zam. w Paryżu: 10 rue Borye, 10 rue Demours.
38. KARSINSKINE; Warszawa; w A.J. 1893–1894; rzeźba [B]; zam. w Paryżu: 28 rue de l’Échelle.
39. KAWCZYŃSKA Josephine; Kraków; w A.J. 1898; [5 bis]; zam. w Paryżu: 53 rue d’Amsterdam.
40. KORABIEWICZ Alina (Korabievitch); zm. w 1912; Warszawa; w A.J. 1897–1898; Schommer, Baschet; [55]; polec. Frida Bloch; zam. w Paryżu: 49 rue Bonaparte.
41. KREMER Maria (Marianna Kramer, Koremer); ur. 1854 Środa Wielkopolska, zm. 1931 Środa Wielkopolska; Poznań; w A.J.: 1889–1890; malarstwo [28]; polec. Anna Bilińska i Władysław Marcinkowski; zam. w Paryżu: 23 rue Vaneau.
42. KURAŁKOWSKA Helena; w A.J. 1904, J.P. Laurens, Constant; [27]; polec. Hedda Stoffregen (Jadwiga Matawowska); zam. w Paryżu: 40 rue la Bruyère.
43. KURDELSKA; w A.J. 1920; zam. w Paryżu: rue de Rivoli.
44. KWILECKA; w A.J. 1926–1927.
45. LABIENSKA; w A.J. 1894; [5 bis]; zam. w Paryżu: 22 rue Saint-Pétersbourg.

46. ŁADA-MACIĄGOWA Małgorzata (Ładówna); ur. 1881 Siedlce, zm. 1969; w A.J. 1906–1907; malarstwo.
47. ŁEMPICKA Leokadia (Lempicka, Lempycka); ur. przed 1865, zm. 1913 Kijów; Warszawa; w A.J.: 1890–1892, 1895; [5], [5 bis], [11]; polec. Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 13, rue Chauzel, 22 rue de la Tours d'Auvergne.
48. ŁUBIEŃSKA (Lubińska, Lubinska); w A.J. 1879–1880; [30]; zam. w Paryżu: 77 rue du Notre Dame des Champs.
49. ŁUCZYŃSKA Irena (Łuczyńska-Szymanowska); ur. 1890 Góra Kalwaria, zm. 1966 Warszawa; w A.J. po 1910.
50. ŁUKOMSKA Helena (Lukonska); w A.J. 1898–1899; Ferrier, Bouguereau; [B], [5]; zam. w Paryżu: 165 boulevard Haussman.
51. ŁUKOWICZ (Lukowicz, de Lucovich); w A.J. 1880–1881; [30]; zam. w Paryżu: 76 rue du Rocher.
52. MACKIEWICZ Berthe; w A.J.: 1894–1897, 1900–1902; [5 bis]; zam. w Paryżu: 17 Campagne Première.
53. MALINOWSKA Zofia (z Kijowa); w A.J. 1904; Bouguereau, Toudouze; rzeźba [5]; zam. w Paryżu: 24 rue de Charenton.
54. MATAWOWSKA Jadwiga (Hedda Stoffregen); ur. 1874, zm. 1963; w A.J. 1897; polec. Laura Siemieńska.
55. MELENIEWSKA Matylda (z d. Wodak); ur. 1869, zm. 1930; Kraków; malarstwo, rzeźba.
56. MERCÈRE Blanka; ur. 1885 Warszawa, zm. 1937 Warszawa; w A.J. 1908–1914.
57. MODZELEWSKA Olga; w A.J. 1890–1892; Bouguereau, T. Robert-Fleury; malarstwo [B], [5 bis], [11]; polec. Aniela Wiśłocka; zam. w Paryżu: 31 rue Fontaine.
58. MOLINOWSKA Olga de; w A.J. 1903; J.P. Laurens, Constant; [27]; polec. Alberto Vianelli.
59. NOWICKA Tekla Michalina (Nerothska, Nowitska Palmyra, Nowicka-Kwiatkowska); ur. 1877 Warszawa, zm. 1932 Warszawa; w A.J. od 1902; [55].
60. OCHENKOWSKA Helena (Römerówna, Romer-Ochenkowska); ur. 1875 Wilno, zm. 1947 Toruń; Kraków; w A.J. 1898, 1899; J.P. Laurens, Constant; [27]; zam. w Paryżu: 160 rue Saint-Honoré.
61. OETTINGEN Helena d' (baronowa d'Oettingen, z d. Miączyńska, właśc. Jelena Ettingen, pseud. Léonard Pieux, Roch Grey, François Angiboult); ur. 1887 Stepaniwka, zm. 1950 Paryż; w A.J. 1900; [55]; polec. Carl Rosa (1842–1889).
62. OSTROWSKA Ludwika (Louise, Luiza); Warszawa; w A.J. 1901; rzeźba, Ferrier, Bouguereau; [B], [5]; polec. Kazimierz Witold Ostrowski; zam. w Paryżu: 5 rue de l'Assomption.
63. PAJĄKÓWNA Aniela (Pajak, Pajac); ur. 1864 Medyka, zm. 1912 Paryż; w A.J. 1888–1889; T. Robert-Fleury; malarstwo [27]; polec. Carl Rosa; zam. w Paryżu: 191 boulevard Saint-Honoré.
64. PASZKIEWICZÓWNA Anna (Paskiewiczówna, Paskiewicz); w A.J.: 1890–1892, 1893; T. Robert-Fleury, Lefebvre; malarstwo, rzeźba [27], [5 bis]; polec. Leokadia Łempicka i Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 13 rue Clauzel, 22 rue de la Tour d'Auvergne.
65. PODLEWSKA Maria; ur. 1862 Płock, zm. 1948 Kraków; w A.J.: 1891, 1892, 1893, 1894; J.P. Laurens, Constant; malarstwo [27]; zam. w Paryżu: 44 rue des Jeûneurs.
66. POPŁAWSKA Felicja (Szlegel-Popławska); w A.J.: 1898–1900, 1906; [27].
67. POSTOLSKA Sophie; ur. 1868 Reims, zm. 1943; w A.J.: 1885–1886, 1890–1892; rzeźba [27]; zam. w Paryżu: 71 rue du Cardinal-Lemoine.
68. PSZENNY; w A.J. 1890–1891; [B]; polec. Léonie de Loghades (1859–ok. 1939); zam. w Paryżu: 13 rue Mansard.
69. RAYSKA Sylwia (Reyska, baronowa de Reisky, Roësky); ur. 1865; Warszawa; w A.J.: 1893, 1894, 1895; T. Robert-Fleury, Lefebvre; [27], [5 bis]; zam. w Paryżu: 26 rue de Turin, polec. Marie Louise Petros.
70. ROGUSKA d'OSTOYA Sophie [Zofia]; w A.J. 1898; T. Robert-Fleury, Lefebvre [5 bis]; polec. Adèle Jean (1868–1941); zam. w Paryżu: 69 rue Blanche.
71. ROSENBLUM Amelia (Rozenblumówna); ur. 1860, zm. 1935 Warszawa; w A.J. 1895–1896; Bouguereau; [B]; zam. w Paryżu: rue d'Armaillé.
72. ROŹNIATOWSKA Antonina; ur. 1860 koło Berdyczowa, zm. 1895 Kraków; w A.J.

- 1893; rzeźba; [B]; polec. Teofila Certowicz; zam. w Paryżu: 84 boulevard Saint-Michel.
73. SIEMIENSKA Laura (Kazimiera-Laura, Siemieniska); ur. 1870 Masłowice koło Przedworza, zm. 1926 Masłowice koło Przedworza; Warszawa; w A.J. 1897; Lefebvre, T. Robert-Fleury; rzeźba, [B], [5 bis]; polec. Adrienne Stromfeld.
 74. SIENICKA (Siennicka), Warszawa; w A.J.: 1892–1893, 1897; T. Robert-Fleury; [B], [5 bis]; polec. Janina Flamme; zam. w Paryżu: 15 rue de l'Arc de Triomphe, 10 rue Demours, 103 rue de Rome.
 75. SIENKIEWICZ; w A.J.: 1894, 1896–1899; T. Robert-Fleury, Lefebvre; [5 bis]; polec. Atelier Henri Gervex (1852–1929); zam. w Paryżu: 6 rue Daubigny, 33 rue de Tocqueville.
 76. SKIRMUNT B. (Skirmuntt), krewna Heleny Skirmunt (1827–1874); w A.J. 1897–1898; [55]; zam. w Paryżu: 11 boulevard de Beauséjour, Passy.
 77. SKÓRZEWSKA (Skorjewska); w A.J. 1892–1893; [5 bis]; zam. w Paryżu: 16 rue de Puteaux.
 78. SOBOCKA; Warszawa; w A.J. 1897; Lefebvre, Constant; [27]; zam. w Paryżu: 18 rue Las Cases.
 79. STANKIEWICZ Zofia; ur. 1862 koło Kijowa, zm. 1955 Warszawa; w A.J.: 1879–1880; 1882, 1883, (1889?), 1894; T. Robert-Fleury, Lefebvre; [30], [27], [5 bis]; zam. w Paryżu: avenue Trudaine, polec. Wojciech Gerson.
 80. STANKIEWICZ Victoire (Wiktoria z Kalińskich, zm. 1929, matka Zofii); w A.J. 1879–1880; T. Robert-Fleury; [30].
 81. STROMFELD Adrienne (Adrianna Stromfeld-Mikulska, Shenfield); w A.J. 1896; [27]; polec. Kazimiera Bakka i Maria Szymanowska; zam. w Paryżu: 59 rue Montmartre.
 82. SUNDERLAND Celina (Czesława, Cyprianna); ur. 1885 Warszawa, zm. 1956 Iłża; krewna Bolesława Leśmiana; w A.J. 1904; [27]; zam. w Warszawie: Marszałkowska 148; polec. Zofia Chylińska.
 83. SZCZAWIŃSKA-PRAWDZIC Maria; ur. 1903; w A.J. 1925–1926.
 84. SZYMANOWSKA Marie de; w A.J. 1896–1898, 1899; J.P. Laurens, Constant; [27]; zam. w Paryżu: 34 rue Jean-Baptiste Pigalle.
 85. TOMASZEWSKA Władysława, Warszawa; w A.J. 1902; Bouguereau, Toudouze; rzeźba [5]; zam. w Paryżu: 11 rue Denis Poisson.
 86. WALEWSKA de; w A.J. 1892–1894, 1898, 1901; Schommer, Baschet, Bouguereau, Ferrier; [B], [55], [5]; zam. w Paryżu: 31 rue François 1er, 27 boulevard Malesherbes.
 87. WIELCZYŃSKA; w A.J. 1927–1928; zam. w Paryżu: 147 rue d'Alésia.
 88. WINOGRODZKA (Winogradska); Warszawa; w A.J. 1901; [W], [27].
 89. WIŚŁOCKA Aniela (Angela Wisłowska); ur. 1860; Kraków; w A.J.: 1876–1880, 1882–1884, 1889–1891; malarstwo, rzeźba [B], [27]; zam. w Paryżu: 23 boulevard Gouvion-Saint-Cyr, 54 boulevard Saint-Michel.
 90. WIŚNIEWSKA Stanisława (Prus-Wiśniewska); ur. 1868, zm. 1947; Warszawa; w A.J. 1888–1892; [B], [5]; polec. Anna Bilińska; zam. w Paryżu: 191 rue du Faubourg Saint-Honoré.
 91. ZALESKA Michalina (z d. Dziekońska); ur. ok. 1830 Grodno, zm. po 1914; w A.J. 1887; [27]; zam. w Paryżu: 21 rue Faraday.
 92. ZDANOWSKA Maria Antonina, Warszawa; w A.J. 1904–1907; Bouguereau, Ferrier; [5], [28]; zam. w Paryżu: 7 rue Fromentin.
 93. ZIMBOWSKA; w A.J. 1920–1922; zam. w Paryżu: 1 bis rue de Vaugirard.
 94. ŻUKOWSKA Maria (Zoukowska).

PRZYPISY

- ¹ Zagadnieniu edukacji cudzoziemców w Académie Julian poświęcone były wystawy: *The Julian Academy Paris 1868–1939. Spring Exhibition 1989*, red. Catherine Fehrer, Elisabeth Kashey, kat. wyst., Shepherd Gallery, Nowy Jork, New York 1989; *Overcoming All Obstacles. The Women of the Académie Julian*, red. Gabriel P. Weisberg, Jane R. Becker, kat. wyst., The Sterling and Francine Clark Art Institute, Williamstown; Dahesh Museum, New York; The Dixon Gallery and Gardens, Memphis, New York 1999; *Women Artists in Paris 1850–1900*, red. Laurence Madeline, kat. wyst., Denver Art Museum; Speed Art Museum, Louisville; Clark Art Institute, Williamstown, New York 2017; *Artistes voyageuses. 1880–1944. L'appel des lointains*, red. Arielle Pélen, kat. wyst., Palais Lumière d'Évian; Musée de Pont-Aven, Bordeaux 2022; *Un Phare pour l'art. L'Académie Julian à Honfleur (1949–1957)*, red. Benjamin Findinier, kat. wyst., musée Eugène Boudin, Honfleur 2022.
- ² *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893*, red. Agnieszka Bagińska, Renata Higersberger, kat. wyst., MNW, Warszawa 2021.
- ³ Badania nad edukacją polskich uczniów w Académie Julian zob. Marek Zgórnjak, *Polscy uczniowie Académie Julian do 1919*, „RIHA Journal” 2012; idem, *Spis polskich uczniów Académie Juian*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2020, nr 3, s. 464–479. Zob. też publikacje dotyczące polskich uczennic Académie Julian: Karolina Dzimira-Zarzycka, *Samotnica. Dwa życia Marii Dulębianki*, Warszawa 2022; Anna Kaszuba-Dębska, *Głuchy krzyk. Przybyszewska/Pająkówna*, Warszawa 2023.
- ⁴ Archives nationales de France, Pierrefitte-sur-Seine, Fonds de l'Académie Julian (1868–1931) (dalej ANF, FAJ), sygn. 63AS/10–63AS/26, Inventaire Archives Académie Julian-Repertoires Ateliers Femmes.
- ⁵ ANF, FAJ, sygn. 63AS/10. Zespół zawiera cztery zeszyty (rejestry) o wspólnej sygnaturze: Livre des nationalités – dames, 1880–1900; Villes nationalités-dames, 1868–1906; Elèves dames groupées par nations et par villes, 1868–1906; Elèves dames – Nationalités et renseignements depuis 1868, 1868–1907. Określenie narodowości polskiej poszczególnych uczennic zostało dokonane przez dyrekcję uczelni. Autorka nie poddaje ich rewizji.
- ⁶ ANF, FAJ, sygn. 63AS/11: dwa zeszyty: Catalogue général des élèves dames depuis 1868 – Renseignements, 1868–1900; Répertoire alphabétique des élèves femmes, 1912–1928.
- ⁷ ANF, FAJ, sygn. 63AS/15 i 63AS/16, to dziewięć zeszytów dotyczących atelier przy 27 Galerie Montmartre, Passage des Panoramas; 55 rue du Cherche-Midi; 5 bis rue de Berri; 5 bis rue Fromentin, 28 rue Fontaine (z lat 1891–1912).
- ⁸ ANF, FAJ, sygn. 63AS/26. Zespół zawiera sześć listów Anny Bilińskiej do Rodolphe'a Juliana z: 29.01.1889, 11.04.1889, 26.05.1889, 29.05.1889, 5.07.1889, 23.07.1889.
- ⁹ Powojenna historia Académie Julian i jej letniej siedziby zlokalizowanej w latarni morskiej w Honfleur była tematem wystawy w musée Eugène Boudin w Honfleur. Zob. *Un Phare pour l'art...*, op. cit.
- ¹⁰ *Memoirs of an Artist by Anna Elizabeth Klumpke*, red. Lilian Whiting, Boston 1940.
- ¹¹ W paryskiej École nationale des beaux-arts do 1897 mogli studiować tylko mężczyźni posługujący się językiem francuskim, którego znajomość była wymagana podczas egzaminów. Na temat wątku cudzoziemców studiujących na akademii będzie mowa w dalszej części tekstu.
- ¹² Szkolnictwo artystyczne dla kobiet na poziomie akademickim prowadzili w Paryżu na przełomie XIX i XX w. również: Filippo Colarossi (1841–1906) przy 10 rue de la Grande-Chaumière; Édouard Krug (1829–1901) przy 11 boulevard de Clichy; Auguste Joseph Delécluse (1855–1928) przy rue Notre Dame des Champs; rodzina Vitti przy 49 boulevard du Montparnasse i André Lhote (1885–1962) przy 18 rue d'Odessa.
- ¹³ Profesorowie Académie Julian, którzy nie prowadzili zajęć w klasach żeńskich: Félix-Henri Giacomotti (1828–1909), François

- Flameng (1856–1923), Adolphe Déchenaud (1868–1926), Henri Lucien Doucet (1856–1895), Paul Albert Laurens (1870–1934), Albert-Ernest Carrier-Belleuse (1824–1887), Aimé Nicolas Morot (1850–1913).
- ¹⁴ A.E. Klumpke, *Memoirs...*, op. cit., s. 20 [przeł. Olga Mysłowska].
- ¹⁵ Jean-Antoine Houdon, *Model anatomiczny. Obdarty ze skóry*, 1769, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rz.D.391 MNW.
- ¹⁶ Były to prace autorstwa: Lucie Attinger (1859–1928), Marty Bagge (czynnej 1895–1905), Anny Bilińskiej (1854–1893), Cécile Paul-Baudry (1879–1960), Amélie Beaury-Saurel (1849–1924), Mary Helen Carlisle (1869–1925), Jenny Marii Fontaine (1862–1928), Rose-Marie Guillaume (1876–1943), Maud Herdman (czynnej 1885–1895), Anne Elizabeth Klumpke (1856–1942), Willy Betty Newman (1863–1935), Augusty Charlotte Corneli Roszmann (1859–1945), Charlotte Troussard (czynnej 1900–1910), Marie Villevieille (czynnej 1883–1890), Adelaïde Herman Webster (1878–?).
- ¹⁷ A.E. Klumpke, *Memoirs...*, op. cit., s. 27.
- ¹⁸ Académie Julian, ok. 1885, fot. Frances Benjamin Johnston, fotografia wklejona do albumu „Mémorial. Album artystki-malarki Anny Bilińskiej”, Biblioteka Jagiellońska, sygn. Rkp. BJ Przyb.15/78, rkps.
- ¹⁹ Anna Elizabeth Klumpke, *Portret mężczyzny w czarnym kapeluszu*, 1881, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Ob.XIX 701 MNW.
- ²⁰ A.E. Klumpke, *Memoirs...*, op. cit., s. 16, 17.
- ²¹ Maria Baszkircew, *W pracowni. Passage des Panoramas*, 1881, Muzeum Sztuki w Dnieprze.
- ²² Maria Baszkircew pierwsza z prawej, ujęta od tyłu; Marthe Brandès (1862–1930) w kapeluszu, Marie de Villevieille stoi pośrodku z zeszytem w ręku; Marie Magdeleine Real del Sarte (1853–1927) to blondynka w centrum kompozycji.
- ²³ Fotografia obrazu: *W pracowni. Passage des Panoramas*, 1881, autorstwa Marii Baszkircew (1858–1884), z dedykacją artystki dla dyrektora szkoły, fot. nieznany, odbitka fotograficzna, 20 x 24,5 [36,1 x 43,9], Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. DI 134910 MNW.
- ²⁴ W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajdują się trzy prace Amélie Beaury-Saurel: *Autoportret z fiołkiem*, 1900, nr inw. Rys.Ob.XIX 702 MNW; *Portret kobiety w kapeluszu*, 1885, nr inw. Rys.Ob. XIX 703 MNW; *Portret mężczyzny z brodą (Tony Robert-Fleury)*, nr inw. M.Ob.2811 MNW.
- ²⁵ Archiwum C.-E. Del Debbio w Sézanne (dalej ADD) „École supérieure d’arts graphiques. Atelier Met de Penninghen et Jacques d’Andon. Académie Julian Centre Culturel d’Arts Plastiques. 29 et 31 rue du Dragon. Paris VI”, mps, 1968 (spis nazwisk profesorów i Manifest E.S.A.G.); „Académie Julian 1868. Historique, 31 rue du Dragon. Paris VI”, red. Roman Cieślewicz, Paris 1985 (broszura wydana przez E.S.A.G.).
- ²⁶ Catherine Fehrer, *Introduction* [w:] *Overcoming All Obstacles...*, op. cit., s. 7.
- ²⁷ Cécile Beldent nabyła prawo do prowadzenia akademii oraz do jej wyposażenia za sumę 150 000 fr. budynek pozostał własnością pani Revillon. Zob. ADD, Umowa kupna Académie Julian pour Dames przy 5, rue de Berri z dnia 10.07.1946.
- ²⁸ ADD, Notatki na temat historii szkoły spisane przez Anael Topenot-Del Debbio (1942–2018), malarkę, żonę André Almo Del Debbio, rkps. Zob.: Georges Boudaille, *Rodolphe Julian et sa postérité*, „Gazette des beaux-arts” 1951, s. 1, 6.
- ²⁹ Renata Higersberger, *L’Académie Julian de Paris: l’œuvre pionnière de Rodolphe Julian* [w:] *Un Phare pour l’art...*, op. cit., s. 10–23 [przeł. Anna Kiełczewska]; Pierre Jan, *Le phare de L’Hôpital à Honfleur* [w:] *Un Phare pour l’art...*, op. cit., s. 24–35; Benjamin Findinier, *Un Phare pour l’art. L’académie Julian à Honfleur (1949–1957)* [w:] *Un Phare pour l’art...*, op. cit., s. 36–49; Christophe-Emmanuel Del Debbio, *Le phare de mon père* [w:] *Un phare pour l’art...*, op. cit., s. 50–63. W niniejszym tekście zostały wykorzystane fragmenty opublikowane w wersji francuskiej katalogu *Un Phare pour l’art...* i jest on rozwinięciem moich badań na temat Académie Julian.
- ³⁰ Działalność tej pracowni była tematem wystawy: *Impasse Ronsin: meurtre, amour et art. Au cœur de Paris* w Museum Tinguely Basel, Basel 2020; *Impasse Ronsin. Murder,*

- Love and Art. In the Hart of Paris, red. Roland Wetzel, kat. wyst., Museum Tinguely Basel, Basel 2020.
- ³¹ Zob. przyp. 5–7.
- ³² Zob. Catherine Fehrer, *New light on the Académie Julian and its founder (Rodolphe Julian)*, „Gazette des beaux-arts” 1984, t. 103, nr 1384–1385, s. 207–216; *History of the Julian Academy; Rodolphe Julian (1839–1907); List of Students and Professors* [w:] *The Julian Academy...*, op. cit., s. 1–22, 133–251; *Women at the Académie Julian in Paris*, „The Burlington Magazine” 1994, nr 1100, s. 752–757; *Introduction* [w:] *Overcoming All Obstacles...*, op. cit., s. 3–11.
- ³³ Na temat uczniów Académie Julian zob.: Arthur Valle, *Pensionnaires de L'École nationale des beaux-arts à l'Académie Julian (Paris) durant la 1ère République (1890–1930)*, „19&20” 2006, t. 1, nr 3, Rio de Janeiro 2006; Samuel Montiege, *L'Académie Julian et ses élèves canadiens: Paris, 1880–1900*, these présentée à la Faculté des études supérieures de l'Université de Montréal 2011, file:///C:/Users/rhigersberger/Downloads/Montiege_Samuel_2011_these.pdf [dostęp: 8 lipca 2024]; Ana Paula Cavalcanti Simioni, *Académie Julian: the French artistic model from a Transatlantic perspective (1880–1920)*, Universidade de São Paulo 2019; Marek Zgórniak, *Polscy uczniowie Académie Julian...*, op. cit.; idem, *Spis polskich uczniów Académie Julian...*, op. cit.; Renata Higersberger, *W poszukiwaniu perfekcji. Bilińska w Académie Julian* [w:] *Artystka. Anna Bilińska...*, op. cit., s. 14–26.
- ³⁴ Jedenaście fotografii przedstawiających uczennice Académie Julian z profesorami z lat 1876–1900, zakupionych do zbiorów MNW: nr inw. od DI 134910 MNW do DI 134919 MNW; DI 134925 MNW.
- ³⁵ Maria Baszkircew, *Dziennik*, przeł. Helena Duninówna, Warszawa 1967, s. 343.
- ³⁶ Ewa Bobrowska podaje Zofię Stankiewicz jako pierwszą uczącą się tam Polkę. Zob. Ewa Bobrowska, *Emancypantki? Artystki polskie w Paryżu na przełomie XIX i XX wieku*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty” 2012, z. 1–2 (16–17), s. 14–15. Obecny stan wiedzy rewiduje te informacje.
- ³⁷ Ewa Bobrowska, *Wystawy sztuki kobiet jako element strategii artystycznej Olgi Boznańskiej w kraju rodzinnym*, „Sztuka i Dokumentacja” 2016, 15, s. 43, 44.
- ³⁸ Antoni Bohdanowicz, *Anna Bilińska podług jej dziennika, listów i recenzji wszechświatowej prasy*, Warszawa 1928, s. 64.
- ³⁹ Tola Certowicz otworzyła w 1897 w Krakowie Szkołę Sztuk Pięknych dla Kobiet, którą finansowała do 1901 z własnego posagu. Jej twórczość zaprezentowana była na wystawie w Muzeum Narodowym w Warszawie. Zob. *Bez Gorsetu. Camille Claudel i polskie rzeźbiarki XIX wieku / Corsets off. Camille Claudel and Polish Women Sculptors of the 19th Century*, red. Ewa Ziemińska, kat. wyst., MNW, Warszawa 2023, s. 127–144.
- ⁴⁰ Zakres czasowy wynika z dat, które obejmują spisy rejestrów uczennic w Académie Julian, ANF, Fonds de l'Académie Julian, sygn. 63AS/10; 63AS/11; 63AS/15; 63AS/16.

BIBLIOGRAFIA

- Archives nationales de France, Pierrefitte-sur-Seine, Fonds de l'Académie Julian (1868–1931), Archives Académie Julian-Repertoires Ateliers Femmes, sygn. 63AS/10 – 63AS/26.
- Artystka. Anna Bilińska 1854-1893*, red. Agnieszka Bagińska, Renata Higersberger, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2021.
- Artystki polskie*, red. Agnieszka Morawińska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1991.
- Baszkircew Maria, *Dziennik*, przeł. Helena Duninówna, Warszawa 1967.

- Cavalcanti Simioni Ana Paula, *Académie Julian: the French artistic model from a Transatlantic perspective (1880–1920)*, Universidade de São Paulo 2019, <https://transatlantic-cultures.org/en/pdf/record/academie-julian-the-french-artistic-model-from-a-transatlantic-perspective-1880-1920.pdf> [dostęp: 25.10.2024].
- Fehrer Catherine, *New light on the Académie Julian and its founder (Rodolphe Julian)*, „Gazette des beaux-arts” 1984, t. 103, nr 1384–1385, s. 207–216; eadem, *History of the Julian Academy; History of the Julian Academy; Rodolphe Julian (1839–1907); List of Students and Professors* [w:] *The Julian Academy Paris 1868–1939. Spring Exhibition 1989*, red. Catherine Fehrer, Elisabeth Kashey, Robert Kashey, Shepherd Gallery, Nowy Jork, New York 1989, s. 1–22, 133–251.
- Memoirs of an Artist by Anna Elizabeth Klumpke*, red. Lilian Whiting, Boston 1940.
- Montiège Samuel, *L'Académie Julian et ses élèves canadiens: Paris, 1880–1900*, thèse présentée à la Faculté des études supérieures de l'Université de Montréal 2011, <https://papyrus.bib.umontreal.ca/xmlui/handle/1866/5900> [dostęp: 25.10.2024].
- Overcoming All Obstacles. The Women of the Académie Julian*, red. Gabriel P. Weisberg, Jane R. Becker, kat. wyst., The Sterling and Francine Clark Art Institute, Williamstown; Dahesh Museum, New York; The Dixon Gallery and Gardens, Memphis, New York 1999.
- Un Phare pour l'art. L'Académie Julian à Honfleur (1949–1957)*, red. Benjamin Findinier, kat. wyst., musée Eugène Boudin, Honfleur 2022.
- Valle Arthur, *Pensionnaires de l'École Nationale des Beaux-Arts à l'Académie Julian (Paris) durant la 1ère République (1890–1930)*, „19&20”, Rio de Janeiro 2006, t. 1, nr 3, http://www.dezenovevinte.net/ensino_artistico/academia_julian_fr.htm [dostęp: 25.10.2024].
- Zgórniak Marek, *Polscy uczniowie Académie Julian do roku 1919* [online], „RIHA Journal” 0049, 10.08.2012, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/69273/65803> [dostęp: 25.10.2024], idem, *Spis polskich uczniów Académie Julian / A List of Polish Students at the Académie Julian*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2020, nr 82 (3), s. 463–479.

Renata Higersberger – kuratorka Zbiorów Malarstwa Polskiego do 1914 r. Muzeum Narodowego w Warszawie. Kuratorka wystaw *Olga Boznańska 1865–1940* (2015, MNW) i *Artystka. Anna Bilińska 1854–1893* (2021, MNW). Prowadzi badania i publikuje prace z zakresu malarstwa polskiego drugiej połowy XIX i początku XX wieku, głównie dotyczące malarzy okresu Młodej Polski oraz twórców związanych ze środowiskiem paryskim i monachijskim. Monografistka kolekcjonera Ignacego Korwin-Milewskiego.